خەوبینین و خەوەکەی لالە سەرحەد

جەمال بابان

(بەشی یەکەم)

خەوبینین تا ئێستا نهێنی یەکە لای زانایانی نەفسی و کومەلایەتی روون نەبوتەوە. زانایانی وەك (فروید)و (أسیرنسکی)و زۆر خۆیان بەم (لغز)ەوە خەریك کردووە بەلام نەگەیشتوونەتە ئەنجامێکی ئەوتۆ دڵی پێ خۆش بکرێت ئەگەر بگەرێینەوە بۆ زۆر پێشووتر واتا بۆ سەردەمی (سوقرات)و (ئەفلاتون)و (دیموکرتیس)و (ئابوقرات)و (ئەرستۆ) لە زانایان و فەیلەسوفەکانی ئەوسای یونان ئەبینین ئەوانیش گەلێك خۆیان بەم کارەوە خەریك کردووە و هەریەکە بە جۆریك (وصف)ی خەوبینینی کردووە. لەوبەینەشدا زانایانی ئیسلام وەك (رازی)و (زمخشری)و (فارابی)و (ئیمامی غەزالی)و (ئەبو حەیانی تەوحیدی)و (ئیبنی سینا)و (ئیبن رشد)و (ئیبنی خلدون)و زۆری تر ، هەموو لەم بوارەیان کەموزۆر داوەو لێیان کۆڵیوەتەوە هەندێك لە زانایانی ئیسلام کتێبیان لە سەر داناوە وەك (عبدالغنی نابلسی) لە کتێبەکەیدا (تعطیر الانام فی تعبیر المنام)و (محمد سیرین یاخود ئیبن سیرین) لە کتیبەکەیدا (منتخب الکلام فی تفسیر الاحلام) و(ئیبن شاهین) لە کتێبەکەیدا (الاشارات في علم العبارات) کە ئەمانە هەموو لەو کتێبانەیاندا خەویان لێك داوەتەوەو تەفسیریان کردووە (فروید)یش هەندێك کتێبی لەسەر لێك دانەوەی خەوو زانیاریی خەو داناوە. لە کاتی خۆیدا سوقرات خەوبینینی (بەشتێکی پیرۆزو کارامەیی دەرك بە شت کردن داناوە) ئەفلاتونیش ئەڵێت : بریتییە لە (وحی) کە بۆگیان دێتەخوارەوە دیموکرێتس ووتویە (خەوبینین بریتیە لە چالاکی وکارامەیی مۆخ لە کاتی ئاوابونی دەرك پێ کردنی هەست دا). ئەبوقرات و ئەرستو ئەلین (خەوبینین لە ئەنجامی چالاکی مۆخەوە سەر هەڵ ئەدات). زانایانی ئیسلام لێکدانەوەی خەویان زیاتر بە ستوە بە ئابین و بە تایبەتی بە قورئانەوە واتا خەوبینین یان بردۆتەوە سەر سێ سەرچاوە یەکەمیان لە یەزدانی پاکەوەیە کە ئەمەش باشەکەیانە دووهەم لە

شەیتانەوەیە کە ئەمەیان پووچە سێ هەمیشیان وررینەیە واتا لە نەفسەوەیە بەڵام لێکدانەوەی زانایانی نوێ وەك زانایانی کۆن خەوبینین ئەبەنەوە سەر (سێ و دووی دەروون واتا نەفس).

فروێد کە پزیشکێکی نەمساوی بوو لە دەست پێکردنی ئەم سەدەیەدا تیۆریەکی بۆ خەوبینین دانا کەوا (تاودانەوەی ئەو خواست و هەستەیە کە تێرنەبوون ولە ناخدا خۆیان مەڵاس داوەو پەیوەندی بەسیکس - جنسیشەوە هەیە (1)

سەرچاوەکانی پەیدابوونی خەوبینین:

ئەوەندەی زانایان بۆیان روون بۆتەوە، بە زۆری سێ شت هەن کە زیاتر ئەبنە هۆی خەوبینین کە بە کورتی ئەمانەن:

یەکەم: ئەو شتانەی هەست ئەبزوێنن و سەرنج رائەکێشن ومرۆ هوشیار ئەکەنەوە لەو دونیایەدا کە دەوری داوە وەك ئەوەی مێشولەیەك سنگی نووستویەك بگەزێ لە خەویا وا ئەزانێ چەقۆ ئەکەن بە سنگیدا لە خەوبینیندا یاخود نزیك ئاگردان یا زۆرپا نوستوەو تینی گەرماکەی بۆ دێت لە خەویا وا ئەزانێ ئاگریان تێبەرداوە.

دووهەم: ئەو کارانەی هەندێك ئەندامەکانی لەشی ئەیکەنە سەر مرۆی نوستوو: وەك پڕبوونی میزڵدان لە میز یاخود پڕبوونی گەدە لە خواردن یاخود نارەحەتی جەستە لە نوستندا ئەمانە ئەبن بە هۆی خەوبینینی ناخۆش مرۆ وا هەست ئەکات کە خەریکە بخنکێت یاخود لە ئاوا نقوم بێت یاخود دەنگی دەرنایەت چەند هاواربکات یاخود درندە پەلاماری ئەداو ناتوانی راکات . . .

سێ هەم: ئەو شتانەی کە بەخەبەرین بە چاو ئەیان بینین وهەستیان پێ ئەکەین و هەموو لە مێشکماندا کۆئەبنەوەو ئەبن بە بیرەوەری، لە کاتی نوستنی یاخود خەوبینین دا سەر بەجۆرێکی تر هەڵئەدەنەوە (2). زۆر کەس خەو بە کاروکردەی رۆژانەیە وەئەبینێ بە تایبەتی ئەوانەی کە زیاتر کاری لێ ئەکەن جا هەر ئەو شەوە کە ئەنوێت یاخود لە دوای بەینێك سەرهەڵئەدات بە شێوەیەکی روون، یاخود ئاڵوز گەڵێك شتی تری تێکەڵاو ئەبێت منال خەو بە بووکە شووشەوەو قوتابی بە تاقی کردنەوە (امتحان) وبرسی بە خواردنەوەو ئاوارە بە نیشتمانەوەو بەندوحەبسی بە ئازادبوونەوە ئەبینن . .

خەوبینین لە قورئاندا:

لە قورئانی پیرۆزدا باسی خەوەکانی حەزرەتی ئیبراهیم و یوسف و پیغەمبەری خۆمانی تیدایە حەزرەتی ئیبراهیم لە ناو کۆمەڵێکی ، بت پەرستدا سەری هەڵدا، کە دەستی کرد بە ئامۆژگاری میللەتەکەی و بەربەرەکانیان دژی بت پەرستن خێرا گرتیان و ئاگرێکیان بۆ کردەوەو فرێیان دایە ناوی، بەڵام خوای گەورە رزگاری کرد (یانار کونی بردا وسلاما علی ابراهیم). لە تاوانا ئیبراهیم فەلەستینی بەجێهێشت وچوو بۆ میسر لەوی (هاجر)ی هێنا کە ئیسماعیلی لێ بوو لەوێشەوە هەستا خۆی و کورەکەی و ژنەکەی چوون بۆ (مکە) لەوێ (کعبە)ی دروست کرد دوای ئەوە خەونێکی بینی کەوا کورە خۆشەویستەکەی ئەکات بە قوربانی ولەرێی خودادا سەری ئەبڕێت (فبشرناه بغلام حليم فلما بلغ منه السعی قال يابنی انی اری فی المنام انی اذبحك فانظر ماذا تری؟ قال يا أبت أفعل ماتؤمر ستجدنی ان شاء الله من الصابرين. فلما اسلما وتله للجبين وناديناه ان يا ابراهيم قد صدقت الرؤيا انا كذلك نجزی المحسنين . . ان هذا لهو البلاء المبين وفديناه بذبح عظيم. وتركنا عليه فی الاخرين سلام علی ابراهيم كذلك نجزی المحسنين انه من عبادنا الؤمنين . . وبشرناه باسحق نبياً من الصالحين . . .) کە ئەمەی بە کورەکەی وت ئەویش قابل بوو چونکە فەرمانی یەزدان ئەوەبوو خەریکی سەربرینی بوو واتا . . چەقۆکە بێنێ بە ملیا، خوای گەورە بەرانێکی بۆ رەخساند کە لە جیاتی ئیسماعیل سەری ببڕێت وبیکات بە قوربانی دوای ئەوە خوای گەورە ئیسحاقیشی پێ بەخشی کەبووبە پیغەمبەرێکی راست وپاك وخۆشەویست . .

خەوەکەی لە قورئانی پیرۆزدا خەوبینینەکەی حەزرەتی یوسف کوری یەعقوبە . . (اذ قال یوسف لأبیە یا أبت انی رأیت احدعشر کوکباً والشمس والقمر رأیتهم لی ساجدین قال یا بنی لاتقصص رؤیاك علی اخوتك فیکیدوا لك کیداً ان الشیطان للانسان عدو مبین . . وکذلك یجتبیك ربك ویعلمك من تاویل الاحادیث ویتم نعمته علیك وعلی ال یعقوب کما أتمها علی ابویك من قبل ابراهیم واسحاق ان ربك حکیم علیم . .) . .

یوسف بە منداڵی خەوی بینیوە کەوا یانزە ئەستێرە (کە بریتین لە یانزە براکانی)لەگەڵ رۆژ مانگیشدا (کە باوك ودایکین) سوجدەیان بۆبردوە ئەم خەوەی (3) بۆباوکی گێراوەتەوە ئەویش هەست ئەکات کەوا کورەکەی لەم دنیا لەوە دنیاش بە پایەیەکی بەرز ئەگات و براکانی و دایك و باوکی هەموو سەری بۆدائەنەوێنن بۆیە پێی ئەڵێت قسەنەکات و لای براکانی نەی درکێنی بۆئەوەی تووشی زیانیکی نەکەن و لای براکانی نەیدرکێنی بۆئەوەی تووشی زیانیکی نەکەن و بەخیلیی پێنەبەن . .

بەڵام لە راستیدا ولەبەر ئەوەی یوسف کورێکی ژیرو ئیسك سووك و منالیش بوو باوکی لەوانی تری خوشتر ئەویست و رووی زیاتر ئەدایە .

ئەوانیش بەمە رقیان هەڵ ئەستا ، تا رۆژێك بردیانە دەرەوەی شارو فرێیان دایە بیرێکەوەو بە باوکیان وت کەوا گورگ خواردوویەتی کراسەکەیان بە خوینی بەرخێك ئاڵ کردو دایان بە باوکیان بۆئەوەی بروایان پێ بکات ، بەڵام باوکیان ئومێدی هەرنەبری خواوراستان کاروانێك لە خەلکی شام بە لای بیرەکەدا تێ ئەپەرن یوسف دەردێنن ولەگەڵ خۆیان ئەیبەن بۆمیسر لەوی ئەیفرۆشن بە (عەزیزی میسر واتا وەزیری میسر) عەزیز لە بەر راستی وژیری یوسفی زۆر ئەچێت بە دلا ، بە جۆریك لە ئەنجامدا هەموکاروبارێکی مالەکەی ئەداتەدەست لەولاشەوە ژنی عەزیز لەبەر جوانی وقۆزی بە تیری عەشقی یوسف گرفتار ئەبێت یوسفیش ئاووری لێناداتەوە لەسەر ئەوە ژنەقسەیەکی بۆهەڵ ئەبەستی لە ئەنجامدا یوسف فرێ ئەدەنە بەندیخانەیەکەوە کە دوکەسی تری تیا حەپس کراوە یەکێکیان مەیگێری فیرعەون ئەویتر نانەواکەی بووە ئەم دوانە لە بەندیخانەدا هەریەکە خەوێك ئەبینن کە بۆیوسفی ئەگێرنەوەو ئەویش بۆیان لێك ئەداتەوە هەردو لێك دانەوە کە بەراست دەرئەچێت (ودخل معه في السجن فتیان قال : احدهما انی ارانی اعصر خمراً ، وقال : الاخر انی ارانی احمل فوق راسی خبزاً تأکل الطیر منه ، نبئنا بتأدیله انا نراك من المحسنین . .) . . یەکێکیان بەرئەبێت ئەبێتەوە بە مەی گێری فیرعەون ئەوی تریان هەڵئەواسرێ باڵیندە بەدەنوك مێشکی ئەخۆن . . بەینێکی پێ ئەچێت فیرعەون یاخود مەلیك خەوێکی ناخۆش ئەبینێت (. . . وقال الملك انی اری سبع بقرات سمان یأکلهن سبع عجاف ، وسبع سنبلات خضر وآخر یابسات ، یا ایها الملأ افتونی فی رؤیای ان کنتم للرؤیا تعبرون . . قالوا اضغاث احلام وما نحن بتأویل الاحلام بعالمین) . مەی گێرە کە یوسفی بیر ئەکەویتەوە گورج مەلیك ئاگادار ئەکات ، دوای ئەوەی کە کەسی تر خەوەکەی بۆلێك نادرێتەوە یوسف ئەهێننە دەرەوە لە بەندیخانەو خەوەکەی فیرعەون ، بەم جۆرە لێك ئەداتەوە : کەوا حەوت ساڵی ئاینده هەمووی ساڵی هات و وەرزی حاصلاتە حەوت ساڵەکەی دوای ئەوە قات و قررو گرانی ئەبێت لەبەر ئەوە پێویستە لەبەروبووم وبەرهەمی حەوت ساڵی یەکەم مشووری گرانی و نەبوونیی حەوت ساڵی دوهەم بخورێت و دەغل ودان هەڵگریت فیرعەون کە ئەمە ئەبیەو ئەبینێ یوسفی زۆر ئەچێت بە دلاو یەکسەر ئەیکات بە عەزیز واتا وەزیری میسرو هەمو دەسەلاتێکی پێ ئەبەخشێ . . . خەوەکەش دێتەدی ولاتی شام وئەوانی تر تووشی گرانی دێن هیچ نامێنی بیخۆن ، خەلکەکە بار ئەکەن باوك و باوەژنەکەی یوسف وبراکانی هەموو روو ئەکەنە میسر لای یوسف کە لە سەر نەریتی ئەو سەردەمە هەموو کرنوش واتا سوجدەی بۆئەبەن ئنجا یوسف لە خوا ئەپارێتەوە ئەفەرموێ (رب قد اتیتنی من الملك ، وعلمتنی من تأویل الاحادیث ، فاطر

السموات والارض ، انت ولي في الدنيا والاخرة ، توفني مسلما والحقني بالصالحين).

خەوی پێغەمبەری خۆشمان (محمد)(د) بە بۆنەی (شەرەگەورەکەی بدر و (داگیرکردنی مکە)ەوەبوو غەزای بدر دوای پانزە ساڵ لە چەوساندنەوەی ئیسلامەکان رووی‌دا واتا دوای دان بە خۆداگرتن وگوێ نەدانە چەوساندنەوە. دوای ئەوە کۆچ کردن لە رێی خواداو بۆ بەرزکردنەوەی ئاڵای ئیسلام. ئەوەبوو تەنها (300) کەس لە موسوڵمانەکان بەسەر (1000) کەسدا لە کافرەکان سەرکەوتن ئەمەش خەوەکەی پیغەمبەر پاڵی پێوەنان بەرەو سەرکەوتن . . (اذ یریکم الله فی منامك قلیلا ولو اراکهم کثیرا لفشلهم وتنازعتم في الأمر ولکن الله سلم انه علیم بذات الصدور. واذ یریکموهم اذ التقیتم في اعینکم قلیلا ویقللکم في أعینهم لیقض الله أمراً کان مفعولا) . .

هەروەها لە داگیرکردنی (مکە)دا خەوەکەی پێغەمبەر (د) زۆر کاریگەربوو لەوەدا کە ئیسلامەکان نەگەرانەوە تەواویان کرد (انا فتحنا لك فتحاً مبینا . . .)

ئەمانە بوون خەوەکان کە قورئانی پیرۆز باسیان ئەکات ، ئنجاپێش ئەوەی بێینە سەر خەوەکەی لالە سەرحەدی رۆغزایی با هەندێك لەو خەوانە بدوێین کە نووسەران یاخود وێژەوانان بە خەیاڵ وبیری خۆیان دروستی ئەکەن زیاتریش لەبەر ئەوە خەیاڵی تێکەڵاو ئەکەن چونکە ناوێرن بە ئاشکرا لە لایەنە راستیەکەی بدوێن لەبەر هەر هۆیەك بێت ئەم جۆرە شتانەش زیاتر لە نوسین وکتێب وهەڵبەستی نووسەرانی ئیتالیای ئەوسادا رەنگ ئەداتەوە بە تایبەتی نووسەرانی سەدەکانی ناوەراست ئەو سەردەمە کاتێکی تاریك بوو تاوەکو ئایەتە ئاینیەکانیش بە چەوتی لێك ئەدرانەوەو خەڵکیان لەوەدینا تۆقاندبوو، بۆیە خەوبینن لەم بابەتە زۆر رێك ئەخرا یەکێك لەوانە خەوەکەی (دانتی)ی ئیتالیاییە (1265 ـ 1321) کە کومیدیای خوایی پێ ئەڵێن و بریتیە لە کاروانێك حەوت رۆژ ئەخایینێ وگەڵێك خەوی سەیر سەیری تێدایەو هەمووی بە هەڵبەست واتا شیعر هۆنیوەتەوە . .

کۆمیدیای خوایی ـ دانتی :

لە کومیدیاکەی‌دا دانتی (رمز)ی بەکارهێناوە وەك مامۆستایەك و وەك فەیلەسوفێك ئەدوێ ، تاکو کاربکاتە سەر خەڵکی دانتی سەفەرێکی بۆ ئەوە دنیاکردوە ئەوە دیناشی کردوە بە سێ شەوە جەهەننەم وناوەراست (مطهر)و بە هەشت لەم کاروانەیدا دانتی سێ کەسیشی لەگەڵدایە یەکیکیان . (فرجیلوس)ەکە هەستیارێکی لاتینی بە ناوبانگ بووئەم پیاوە لە سەفەرەکەدا سەرکردەیەو رەمزە بۆ (عقل)، دووهەمیان بیاتریش ئەمیش (رمزە بو عیلمی لاهوت) . سێ هەم قەشە برناردکە (رمزە بۆ بیرکردنەوە) . هەروەها ئەم دیوانی شیعرەی دانتی پەنجە راکێشانێکە بۆ کاروانی مرۆ و هەوڵدانی بۆ پاك بوونەوەو رزگاربوونی لە گوناهەکانی و پەشیمان ـ بوونەوە تاکو دوای مردن ئەگاتە خۆشی‌ی راستەقینە لە جەهەنەمدا خەڵکێکی زۆر ئەبینین کە هەمو لە ئەنجامی کردەوەی ناپەسەندو گوناهیاندا تووش بوون و لە ئازارو چەوسانەوەدان بێ ئەوەی هیچ ئومێدێکی رزگاربوونیان هەبێت .

بەلام لە ناوەراستدا (مطهر) بەو کەسانە ئەگەیت کە خەریکی خۆپاك کردنەوەن لە گوناهەکانیان و کەفارەتی ئەدەن تاکو دوای ئەوە بچینە بەهەشتەوە. ئەم شوێنە شوێنی ئومێدە چونکە تەمای رزگاربوونی تێدا هەیە ئەو گیانانەی تێدان هێجگاری نین بە پێچەوانەی (جەهەنەمەوە) کە چەوساندنەوەکەی هەتا هەتایەو هیچ تروسکەی ئومێدێکی تێدا بەدی‌ناکرێ هەروەها بەپێچەوانەی (بەهەشتەوە) کە دوای پلەی ئومێدو رزگاربوون، خۆشی و بەختیاری‌یە .

دانتی لیرەدا بۆیە زۆر گرنگی‌ی بە (مطهر) داوە چونکە شوبهاندوویەتی بە ژیانی مرۆ لە سەرزەمین بۆ ئەوەی هەرکاتێك بیەوێ ئەتوانێ واز لە گوناەو خراپە بێنێ و بەوە خۆی رزگاربکات . هەر لەبەر ئەمەشە کە دانتی خەوبینینی بەستووە بە (مطهر)ەوە (نەك بە جەهەنەم و بە هەشتەوە) چونکە لە هەردوکیاندا واتا لە ، خەوبینین و لە (مطهر)دا ()ئومێد) چاوەروان ئەکرێت کە بێتە دی(4) :

هەندێك (ڕەمز) لە خەودا :
ئاگرقووت دان : ماڵی هەتیوخواردن .
ڕۆژ : مەلیك یاخود دایك وباوك .
باران : خێروخۆشی .
ترێگوشین : خزمەتی شا یاخود مەلیك
مانگای ڕەش مانگای قەڵەو : ساڵی هات وخۆشی .
مانگایلەر : ساڵی نەهات وقاتوقڕ.
حەوت مانگا : حەوت ساڵ .
بەگوێرەی ئایەتەکانی قورئان .
دەستی درێژ : پارەی زۆرو بەخشیش .
شیر : ئفتار.
قاژوو : پیاوی فاسق .
مشك : ژنی خراپ (فاسقە) .
قسەی پێغمبەر (د)
سەیرکردن لەپەنجەرەوە : دوعا گیرابوون
بینینی خواو وەزیر : تەمەنی درێژ وژیانی ئاسوودە .
بینینی کورتە باڵا : تەمەن کورتی .
دانیشتن لە ژێر سێبەری دارا : ڕزگاربوون . لە ماندوبوون حەسانەوە .
دانیشتن لە بەینی لقی و پۆپی دارێکی بەردارا : ڕزقی زۆر
سەرکەوتن بۆ سەرچیای : بەرز سەرکەوتن لە ئیشداو پایەی بڵند
خواردنەوەی شەراب : قسەی خۆش وجوان کردن .
شیرخواردنەوە : چاك بوونەوە لە نەخۆشی و تەندروستی ی .
دانیشتن لە ژێر شەوقی مانگدا : لە گوناه خۆشبوون .
کەوتنە بیرەوە یان کەوتنە چاڵەوە : چوونە بەندیخانەوە
جلی سپی لە بەرکردن : ڕزگاربوون لە نەخۆشی خراپ .
جلی پیس ودڕاو لەبەرکردن : تووش خراپە یان نەخۆش بوون .
سەربڕینی قاز : کوشتنی دوژمن .
جل سووتان : تووشی ناخۆشی بوون .
ڕۆیستنی بە رووتی : ناوزڕاندن .

لای میسریەکانی کۆن (فیرعەونەکان)
سەگت دواکەوێ : هاوڕێیەکی دڵسۆز یارمەتیت ئەدا .
بە ناو پەڵەگەنمێکی گوڵدارابڕۆیت : خێرێکی زۆرت دەست گیر ئەبێ .
بە سەرزەوییەکی وشکدا بڕۆیت : تووشی زیان ئەبیت .
ماسی بینین لەئاوا هەل هەڵکەوتنە بۆ دەست کەوت .
ماسی لەبەینی هەردودەست دا : خێریکت لە لاوە بۆ دێت .
سیمرخ بینین : زۆرچاکە : چوونە بەهەشت ونەمریی (خلود) .
باز : بینینی ونیشتنەوەی بە سەرتاو نزیکت هەموو خێرن .
لای فیرعەونەکان
قاز : باشی نییە . دان بخوات واتا ڕزقت ئەبرێ .
بە سەربڕراوی واتا لە دوژمن ڕزگاربوونە .
پەپووسلێمانکە (هدهد) : ئەگەر بە سەر پەنجەرەکەتەوە نیشتەوە ئەوە پەیامێکی خۆشی پێیە .
شەمشەمەکوێرە : بە دەورتا بسووڕێتەوە ، تووش بوونە .
کۆترومریشك : خۆشی خیزان وگەیشتنی بە خواست وئاواتە .
سەگ : سپیەکەی هاوڕێی دڵسۆزەو ڕەشەکەی هاوڕێی ناپاکە ومردنی : لە کیس چوونی هاوڕێیەو کلك ڕاوەشاندنی خۆشیی ناوماڵە .
گا : تووڕەیی وهەڵچوونە .
کلیل دۆزینەوە : نەهێنیەکت بۆ دەرئەکەوێت .
کیل لە دەرگادا : کردنەوەی قاپی ڕزقە .

کوێربوون : تووشی تەڵەکەبوونە.
کوێربوونی چاوی راست سەرنەگرتنی خۆشەویستیە.
خوێن : خێروچاك بوونەوەیە لە نەخۆشی.
رەنگی رەش : گوناەو زۆرە.
رەنگی سپی : پاکیو راستی ونوری خوایە.
رەنگی زەرد : حەسوودی : چاوپیسی یە.
رەنگی قاوەیی : فێڵ ، تەڵەکەیە.
سەوزی تێر : شەڕو خراپەیە.
سەوزی کاڵ : خێرو خۆشی یە.
زەردی ئاڵتونی ی : حیکمەت ، بەرزبوونەوەیە.
زیوی : بێ بروایی بەخۆ ، دوودڵی یە.
شین : برواو یەکبوونە.
ئاسمانی ی : ئومێدو بێ گەردی یە.
سوور : زەبرو خەتاو شەهوەتە.
بنەوشەیی : بروا وئایینە.
پزیشك بینین لە خەوا : تووش بوونی نەخۆشی یە.
گۆج وئیفلیج بوون لە خەوا (شلل) : چاك بوونەوەیە لە نەخۆشیەکی قورس.
خۆشتن لە حەوزدا : تووشی بوونی نەخۆشی جومگەکانە.
خۆشتن لە ئاوی لێڵ دا : تاڵی هاتنە.
خۆشتن لە دەریادا : تایەکە بەری ئەدات.
مارلە قاچەوە ئاڵان : (تصلب شرايين).
دوپشك بدا بە دەستی چەپەوە : نەخۆشی دڵە.
تەونی جاڵجاڵۆکە لە سەر سنگ : نەخۆشی سی یەکانە.
باڵندە بە سەرسەرا بسوورێتەوە : گل کردنی چاوە.
تووکی سەر رووتاندنەوە : سەریەشەیە.
تووك دەکردنی لەشی : نەخۆشی پێستە.
مێروولە هەڵگەران بە لەشدا : نەخۆشی ئیسقان و(فقرات)ە
کوورەی هەنگ بینین : نەخۆشی گوێیە.
خواردنی بۆڵەترێ : نەخوشی ریخۆڵەیە.
پاڵ کەوتن لە گۆرردا. چاك بوونەوەیە لە نەخۆشی خراپ و درێژی تەمەنە.

لای میسریە کۆنەکان فیرعەونەکان

مەلیك : باووك.

مار : نێرینە. لای فرۆید

ژوور : مێ ینە.

بەشی دووهەم: □

خەوەکەی لالە سەرحەد

• **پێشەکی ی:**

میللەتی کورد وەك هەمو میللەتێکی ترکە لە ریزی خۆیایەتی، بە تایبەتی دانیشتوانی دەرەوەو لادێو بەشێکی زۆریش لە دانیشتوانی شارەکان ئەمانە هەمووکەموزۆر بروایان بە خەوبینین هەیە. زوریان رەش بینانەلێکی ئەدەنەوە یاخود خەڵك بەوجۆرە بۆیان لێك ئەداتەوە، دڵیان دائەچلەکێنن وئەیان خەنە مەراقێکی زۆرەوە، هەشە روون بینانە تەفسیری ئەکەن، هێمن وجۆرە حەسانەوەیەکی نەفسی ئەدەن بەخۆیان ودڵیان خۆش ئەبێت. لە راستیشدا وە نەبێت لیکدانەوەکانی هەردولا لە سەربناغەیەك بێت لە سەر ئەوبناغانەی باسمان کردن هەروەها یەکێك نەبوە خۆی بەم جۆرە شتانەوە خەریك بکات وجۆرەشارەزاییەکی تێدا پەیدابکات. مەلاکان و کۆلکەخوێندەوارەکان نەبێت کە بەکتێبی کۆن وەك نوسینەکانی خواجە حافزو شێخی سەعدیو هەندیکی تر (تفاؤل)یان بە خەڵکی پەیدا ئەکرد، بێ ئەوەی ئەوکتێبانە پەیوەندییان بە لێك دانەوەی خەوەوە هەبێت. بەڵام ئەوەی زۆر باوبوو لە ناوکوردەواریدا، بگرە تاکوئێستاش،

ئەوەبوو کە خەوبینین بە خواو پێغەمبەرو شێخ و مەشایخ و وەلی و پیاوچاکانەوە، ئەوکەسە بەرزئەکاتەوەو بێ ئیمان نامرێ و (سلبی) سەرە مەرگ نابێت و لەوانەیە یەکسەر لەوە دنیایەبەرەو بەهەشت بچێت.

من خۆم منال بووم هەرچەند تەمانەم ئەبیست و ئەژنەفت هەربیرم لەوە ئەکردەوەو خواخوام بوو شەوێك لە خەوما بە خزمەتی خوای گەورە یاخود پێغەمبەری خۆشەویست بگەم. ئەم بیرو لێکدانەوەیەو شەو بەوخەیالەوە نوستن وای لی کردم، شەوێك لە تەمەنی شانزە سالی دا خەوم بە پیغەمبەرەوە دی، دەستم ماچ کردو ئەویش سەری ماچ کردم و کێشای بە پشتما کە تەمەنم درێژ بیت. بۆبەیانی ئەوەندە بە خۆشیەوە خەوەکەم گێرایەوە وەك لە تاقی کردنەوەیەکی گەورەدا بە یەکەم دەرچووبم، خەمکیش لە راستیدا بە خیلیان پێ ئەبردم کە ئەوخەوەم دیوەو بووبە تەحاتەحا ئیتر خزم و بێگانە بە جۆرێکی ترو بە چاویکی کە سەیریان ئەکردم، ئەمەش بەینێکی باش دەوامی کرد تاشتەکە وردەوردە لە بیرچووەوە بەلام لە بیر خۆم هەر نەچۆتەوە.

جا من خەوەکەی لالە سەرحەدیش هەر بەم جۆرە لێك ئەدەمەوە، لالە سەحەرد لە کۆمەلێکی دواکەوتووی سەدەی نوزدە هەمدا ژیاوە، ئەوسابیرو باوەری ئایینی گەلێك بەهێزترو کاریگەرتر بوو لە ئێستا بۆیە ئەویش خەوەکەی بە خواو پیغەمبەرەوە دیوەو رەنگە هەیە بە خەیالیشی کەموزۆر شتێکی تیکەلاو کردبێت، بەلام وەك هەندێك کەس کە لە خۆیانەوە ئەلێن خەوەکە هەلبەستە من ئەم رایە بە راست نازانم هەمو کەسی خەوئەبینی و خەودینیتە دیی. ئیتر بۆچی ئەم خەوە درۆبێت بەلێ خەیال یاخود هەلبەستی رەنگە هەیە تێدا بێت، بە تایبەتی ئەو قسانەی کە پەیوەندییان بە خۆی و قەیتولی کوری و عەشرەتەکەیەوە هەیە جا پێش ئەوەی بێینە سەرگێرانەوەی خەوەکە بابزانین لالە سەرحەدکی یە: ؟

لالە سەرحەد

لە رەگەزدا خەلکی دێی دسکەرەیە سەر بە ناحیەی تانجەرۆ لە پارێزگای سلیمانی. دسکەرە ئەمرۆ دێیەکی سەدمالی ئەبێت نزیك چەمی تانجرۆیەو نزیك رێگای ئۆتۆمۆبێلی بەینی سلێمانی و دەربەندیخانە.

لالە سەرحەد لە تیرەی رۆغزایی لە عەشرەتی جافە لە کاتی خۆیا (دەست پێکردنی سەدەی نۆزدەهەم) پیاوێکی نان بدەو دیاربوە، ئەوساکە هەرگەرمیان و کوێستانیان کردوەو مالداری ئاژەلیان کردوە، تۆوچاندن و ئیش کردنی تریان بەلاوە شورەیی بوە، رۆژ رۆژی (گالت وەگویز)(5)بوە کورێکی هەبوە (قەیتول)ی ناوبوە زۆری خۆش ویستوە، کوریکی تری هەبوە (موالی)ناوبوە ئەم (موالی)یە باوکی (6) (خەلیفەیونسی بەناوبانگە). لە رشتەی مرواریدا هەندێك رووداوی دزی هەیە ئەیدەنە پال لالە سەرحەد، خۆئەگەر ئەمە وا بێت ئەوەئەوسا کۆمەلەکەو رۆژگار بەو جۆرە بووە.

هەرچۆنێك بێت خەوەکەی لالە سەرحەد بەلای منەوە (رائعە)یە کە لە ئەدەبی کوردیدا. هەربۆیە مامۆستا علاء الدین سجادی کە ئەویش نەیهێشت ئەم شتە بە نرخە بفەوتێ وخستیە سەر لاپەرەکانی رشتەی مرواری. دەسا فەرموون ئەمە ئێوەو ئەمەش خەوەکەی لالە سەرحەد.

خەوەکە

لالە سەرحەدی روغزایی ئاشنایەکی سەرراجی هەبوو زۆری خۆش ئەویست، هەمیشە لە قسەکردنیشا بەربەرەکانی یەکیان ئەکرد، شەوێك میوانی لالە سەرحەدبوو، بەیانی هێشتا لە خەوابوو، لالەسەرحەد هەلی کوتایە سەرجێگاکەی، نووکە شەقێکی تێوەژەند بانگی کرد (ئاکوررە راستەوەوە گۆرانە هزە نیوەرۆیە) (8). کابرا بە دەم خەووەوە وتی: گەمالە پیرە بە میوانیش ئەگەفی(9)؟ لالەیش ووتی (ئابرا تۆدەنگ، ئیمشەو

خەوێکم دیگە، کەسی وانەوو فالّەکەیم بۆبگێڕیتەوە، با وەتـــوێ بێـــژم) سەرراجیش ووتی : تۆبێـژ ی‌ی، ئەگـەر پچـرپچریش بێ، بە دەرزی‌و درەوشەپێکەوە گیرەوبەندی ئەکـەم (10) ئنجـا لالـە دەستی کردە خەوگێرانەوە ووتی : (سـەس ساق) (11) و (بـالاّنتـەران) (12) گۆییـان پێوە وێ، گوێ‌ی دوژمـــن کە رروێ‌و چاوی گشت وردە شاتـری‌و (13) گەلاّیی (14) کوێـروێ، لە خەومـــا گویلکـــە میچکـــەیـــەکمـان گوم بوبـو، شۆینم هەلگـرتبـو، گەیشتمـە ئەودەشتی (نێرگمە جاررە) (15) روانیم پیاگێکی ریش چەرموگی نورانی لە سەر بەردەکەی (مـەحمـود گاوانی) (16) لیّ‌ی هەلّیـاژ یاگە، گالّوکێکی وەتـەنشت خۆیـا راکیشـاگـەو بووزگێکی لاوخاسی لەبەر دەمـا ویسـاگـە، چست و چالاك مەگەر هەر خۆم لە تافی کوررێـنـیـمـــا وا وریـــا بوبێـتـم پرسیم برا تو کیّ‌ی‌و ئەو پیـرەکیس؟ وتی : لالـە ئەوە بینایی چاوانەو منیش (حەمەد رەسولّ الله)م لە دلّی خۆما وتم پیاو وەخوا خاس بوو ئێستا وەکەرامەت سۆراخی گۆیلکەکەم (17) بۆ ئەکات.

چوومـە بەرەوە، سلاوێکم کرد هیـچ نەجمیا (18) ، بەلاّم وەلا ـ لوتێکـەوە بۆلەیـەکی لێـوە هات وەکـو جواوی سلاوەکـەی دابمـەوە واوو، تەمـام ووتـوررەیم بێژم کاورا سلاّو سلاّوی خوایـــە تۆبۆچ خاس جوابـــم نادەیـتـــەوە وەگـــالّـــۆکـەکـەت ئەنـازی؟ حەمـەد رەسـول الله خێـرا تیّ گـەیشت هاتەبەرەوە وتی : قوروان ئەوە لالەسەرحەدە، لالـە سەرحەد. ئنجا جمیاو چوار مەشقی لیّ‌ی‌دانیشت و وتی : لالە وەخێرهاتی ، مەرروانەقسور، شەونەخەوتووم، نیازمان بوو بیّ‌ینە میوانی‌ی‌تۆجاریّ ئەم دەشتەم لاخۆشوو وا تۆزیّ لێـرە حەسـاینەوە . . . منیش وتم : قوروان وەخێر بیّ‌ی فەررو بە رەکـــەتـــت هاورد وتـــم : لەو وەختــــەدا لام کردەوە پیّ‌کـــوررەیـــەك لە چەمـــەوە هات ئاکـــاورا بی‌لاوەلا ، کاورا وەهـەلّەداوان رای‌کرد هات وتم بت بینم چۆن رائـــەکـــەیت؟ بچـــۆرە مالـەوە بێـژە وە خازە (19) میـــوانمـــان تێت، شەکـە گێـژەکـە سەرووررن، گۆشتی شەکی گێژ فرە خۆشە.

پیّ کـــوررە رۆی‌و منـیش روانـیمـــەبـــەرو بەریشتێنی بینـایی‌چـاوان، کیسەو سەویلم نەدی سەویلەکەی خۆمم دەراورد فرەخـــۆشـــەویست و ولـەلام، لەو سالّـەوە خازەم هاوردوو چوبـــومـــە تانجـــەڕۆو سلّ بکـەم ئەو سەویلەم دوزیـــوەوە کیســـە توتنیش هەر ئەو کیسـەوو کە لە کراسی منـالی (قـەیتـولّی)و خۆیشکـەکـەی مابـوەوە، هەرچـەن ئەوانیش پیـاهـەلّ ئەمیـزان، بەلاّم خازە گجاریّ ئەیشۆرد توتنـەکـەشی کورگـەل لەکـاروانی بەغدایان داوو هەنێك توتنیان بۆ هاوردوم توتنەکە فرە خۆشوو مەگەرتوتنی بەراوی (قاینەجە) (20) هاوشانی‌ی‌بکردایە.

سەوێلیّ خاسم تیّ کـرد، دامـەدەست حەمەد رەسول الله بۆم بگـریّ تا ئاگـری بۆئەکـەمـەوە هەسیّ و بەردەکەم دەراورد، گازیّ پوشـــوی (21) ناودارم داگیـــرســـانـد ~~ئەکـــەمـــەوە هەسیّ و بەردەکەم دەراورد گازیّ پوشـوی ناودارم داگیرسانـد~~ سەویلم لە دەست سەنـدەوەو پوشوم خستەسەر قومێکم لیّ‌دا تاخاس داگیرسیا دامە دەم بینایی چاوان، مژێکی لیّ‌دا فەرمـــووێ : لالـــە ئەم توتنـەت لە کویّ‌وو فرە خۆشـــە، بێـژە جاخێکم بۆداگرن لە تەك خۆما ئەیوەم وتم وەچاوان.

لەو دەمەدا تەماشامان کرد وا لە دوورەوە بررە سوارێك دەرکەوتن، کە هاتن من ناسیمن، بینایی چاوان فەرمووی لالـە ئەوانـە کێن؟ وتم بینـایی چاوان کورگەلی تەرخاینن هاتگن بۆ پێشواز، وتی با بچین بەولاوە فرە بیّ فەررن بە شۆین ئەوانا دەستەیەکی‌تر هاتن پرسی ئەمانە کێن؟

وتم ئەمـانـە وردە شاترین، دیسان فەرمووی ئەمانەش بیّ‌فـەررن. کاروانێکی تر هاتن پرسی ئەمـانـە کێن، وتم ئەمانە گەلاّلین، وتی ئەمانە هەر فرە بیّ فەررن با چارەیان نەوینم (22) .

ئەوا بینـــایی چاوان خۆی لەو سەرەوە دانیشتگـــە، حەمـە رەسـول الله لەولایـەوە منیش لەم لایـەوە هەر وا قسـەمان ئەکـرد کەچی تاقمـە سوارێکی فەقیانە شۆرری سەروپێچ داری گشـت جوان خاس تۆز ئەکـــەن و هاتـن بۆرکـــەوە سوارێـــك لە پێشیـــانـــەوە تەراتین ئەکـات بای غەزەوو،

دەتـۆزی قولیـا ناگـات بینایی چاوان فەرمووی لالە ئەمانە کێن؟ وتم ئەمـانـە کورگـەلێ رۆغـزایین، ئەوسوورکـەوە سوارەش لە پێشیـانـەوە (قـەیتـول)ی خزمەتکارتە . تومەز ئەمـانە هەمووکە کاروای پێ کورره خەوەری بردبووگشت هاتگن وەپێشـواز بینـایی چاوان فەرمــوی (ماشـاالله، ماشاالله لە خێلی رۆغزایی، لە قەیتولی سوورکەوە سوار، ئابێ بێژە چکێ نۆما سورکەوە با خێوێ) منیش وتم (قەیتە ئابتوینم خۆماسایی وەچاخی باوکت روون کەرۆ) قەیتول ئاوزەنگی پیا هاورد، خێروێ وبیروێ، نۆما هات وەخۆیا سەری سوارێوو، کلکی سوارێـك (24)، قەیتولیش لە ناوەراستیا وەك حمە رەسول لله سواری بوراق بوو بێ وا بوو.

لەوسەرودەمە . ا سەیری قەیتولم ئەکرد حەمەد رەسول الله سەری نابـوە بنـا گۆیێ بینای چاوان، تێ گەیشتم کە گەرەکیـە بە بینایی چاوان بێژ ێ داوای نۆماکەی لە قەیتول بۆبکـات، وتم کاکـە قسـەی خۆت مەدۆرینـە، قەیتـول نەگریس و تووەوکەللە شەقە، لێت توورره ئەوێ، میوان نەوی خواش ووتی نایــدا، بینــایی چاوان فەرمـــووی: محمد ئەم نۆمایە هەر بۆ قەیتول خاسەو هەر لەودێت، من بێژم وەرەئیسی عەنزەچارەوێیکی (25) عەرەوی قرەخاس بۆتۆ بنێرێ.

سا ئێمـە لەوحەیسـەوبە یسـەدا بووین تێ فکریم وەك قەتــارەی قۆلنــگ سەر یەك ینشتـوێ هەر پێ کوررەیـەك سینیـەك، یاسـەلـەیـەك (26) وەسـەر سەرەون نان هات بەلام چ نانێــك؟ پلاوگشت وەك مەلای سەرچــەرمـگ تەشـوە ترشێ (27) هەسـەن وەگی لە تەکـا وەقـاورمـەی شەکەگێژ ا دەورە دریاگە پیاك ئەشیا بێژ ێ هەر نانەو بۆخوا دروست کریاگە.

نان رانـرا، (خـولـە)ی ئەیی کەوکوژ وەخۆیوزورنایەوە پەیــدا بووبێــوەی کەس پێ ی بێــژ ێ پیـکـی زورنــای لێ خۆش کردو فیقاندی وەزورنادا ئەوانەی نانیان هاوردوو کەوتنە ژەنن ، کاورای دەهۆڵ ژەنی قلیاسانی وەفررگانێ دەهــۆڵ گەیــانـد، لە تەقـەی دەهــۆڵ وزورنـا لە گشت لایــەکــەوە کەنیشــك وشۆرە ژنی جاف گلیـرْبـوونـۆ، بوەرەشـوولـەکێـك بۆحـەمـە (28) پاشـاش ئەوزەمـاوەنە نەکـریاوو. جابراکە بزانە چەن خۆش ووەدەنگی دەهۆڵ وزورناوە (29) ئەونانە نۆشی گیان کریا.

حەمـەد رەسـول الله فەرمـوی (شنینـە) نەمـزانی چی بێژ ێ، بینایی چاوان فەرمووی (دۆ)ی گەرەکە، مەشکەدۆ هات کاسەیان بۆپرر کرد، کەوچکی نەگەرەك وو، هەروا کاســەی ناوە سەریـــەوەو ئۆخەیـچیشی کرد منیش ووتم یارەووی نۆشی گیــانت وێ، هەروا لە دەنگی دەهـۆڵ و زورنا مکایلیی وسەدانی گلێربوونەوە، بینایی چاوان پرسی لالە ئەمانە کێن؟ عەرزم کرد قورران مکایەلێن لە تەك ئیما ناکـۆکن فەرمـووی رایـان کێشن بۆجەحـانم لە زیــرەی ئەوان خەوەرم بوە.

کاتێـك لالـە سەرحـەد ئەم خەوەی گێـرایەوە سەرراج ووتی: لالە تۆیێژ ی ئەم گشت تەحامەیان هاورد، خۆمن هێمـان لە مالی تۆچەشکـەی برنجم نەکردگە؟ خازە هەر یێـژ ی برنـج نەکـوتیـاگـە، چۆن بەودەمـودەسـە کوتـریاو لێ نـریـا؟ منیش ئیمشـەوخوا وەخێـری بنـوسێ خەوێکم دیگـە . لالـە سەرحـەد وتی: ئابـرا بێـژ ی بزانم تۆچیت دیگە؟ . . سەررا ج وتی: -

(لـە خەومـا من زینێکم بۆچارەوێ فلقـەکـەی تۆدووریـوو پارەت نەداوومێ هاتم وەگـژتـا تۆش دەستت لێدابـومـە شیـر وسـوبـاشی حەمـە سالح بەگ قائمقـامی (30) هەلـەبجـە گرتینی وبردینیە دیوان پرسی ئەرێ گەمالە پیرە ئەم پیــاوە زینی بۆدووریی پارەت بۆچ نەداوەتێ؟ تۆش وتت میرم ها لە مالما بەخێوی ئەکەم پارەی چی بەمێ؟ لە سەر ئەوە ئەمـری کرد هەردوکمـانیـان راکێشا منیان خستە

چاڵێـك پیسـایی ئەدەبخـانـەوەو تۆشیان هاویشتە چاڵێك هەنگوینەوەو لەشمانی تێوەچوو. . .

لالـە سەرحـەد هەڵی دایـە وەکـانم لە دەرەوەی وڵات تەبلیغات دەکات پوڵێکی زۆریان لێ سەندم .

سەرراج ووتی : ئەری وەڵلاتیا قورس بوبوم لالە سەرحەد وەکـەیـفی بوو کەوتـە تیتـاڵی وتی : خۆرایی نی یــە ، بانگـێشتنم بۆبینـایی چاوان کردگـە سەرراج وتی ئەو ساکەش تۆپێکەنیت میرڕقی هەستا ئەمری کرد : مەواشیر بدەڵێ یـان ، بێـژە ئەشێ یەکتـر بلێسنـەوە من دەستم کرد وەلـێـســاانــەوەی تۆفرە خۆش وو تۆش دەسـتـت کراد وەلێسانەوەی من قێزت هاتەوە بە سەریا رشایتەوە ئەویشیان بە زۆر پێ لستینەوە .

لالـە سەرحــەد کە گوێ لەمــانـە بوودەستی کـرد بە جنێـودان و بە دەمیشیـەوە هێڵنجی ئەداو ئەیووت (دەویت باوکـە ئەوە خەوە تۆدیگتـە؟) سەرراجیش ووتی : (ئـەی گەمـاڵـە پیرەی بێ کەڵبەیە ، ئەوە خەوە تۆدیگتە فلیانت بۆ خوا لە کیسـەی توتنی میـزاوی دا تێ کردووە ، بۆچارە وێ فلقیـك کە بە دزیـەتی چنگتـان کەوتوە قسەی خوداو دڵی پێغەمبەرت شکاندوە؟)(31) .

دوا تێ بیـنیم بەرامبــەر بەم خەوە ئەوەیــە : کەلالـە سەرحــەد گەلێـك شانـازی بە خۆی وقـەیتـولی کورری و چارەوێ سوورکــەوەکــەی لە هەمــووزیــاتـر بە تیـرەی رۆغـزاییـەوە ئەکـات کە خۆیانن وتیرەکانی تری لا هیچە (هـەرچـەنـدە هەمـووشی ئەچنەوە سەر عەشرەتی جاف) هەروەهــا ئەیـەوێت (نـان بدەیی) خۆی دەربخـات وەك زوربــەی خێڵەکی واتــا عەشـایـەر کە ئەودەست و دڵـە فراوانـەیان هەیە جگە لەوە هەرچەندە خەوەکەی بەوجۆرە بووە یاخـود بەوشێـوەیـەی گێراوەتەوە بەڵام هێزی ئاینیو باوەڕی ئەوپیـاوە دەرئـەخات بەرامبەر بە یەزدانی مەزن و بەپێغـەمبـەری خۆشـەویست بەوشێوەیەی کە خۆی تێ ی گەیشتوەو چۆتە دڵیەوە هەندێ کەس رەنگە هەیە ئەم خەوە یاخــود قسـەکـانی لالـە (کفـر) و(بێ دینی) بزانن دەسـا ئەوەنـدەی من تێ گـەیشتبم ئەو بەوپەرری برواو ئایینەوە ئەو قســانـەی گێـراوەتـەوە بەڵام لە چمکی سەیـرکـردنی خۆیـەوە وەك ئیسـلامێکی ساکـارو رۆڵەیەکی عەشایەری نەخـوێنـدەوار، دواقسەم ئەوەیە ئەڵێم : هەندێك مۆرکی هەڵبەست بە خەوەکەوە دیارە، سا لە گێرانەوەی ئەم دەم بۆ ئەو دەم و لەمــەوە بۆ ئەو یاخــود لالــە سەرحــەد خۆی خەوەکـەی دیـوەو چکێکیشی پێـوە ناوە بەڵام لە ئەنجامدا ئەمـانـە هیـچ لە (أصـل)ی خەوەکـەو لە نرخـەکـەی کەم ناکەنەوە .

پەرۆیزەکان :

1 ـ سەیـری گۆڤـاری (الهـلال) ئوکتـوبـەری 1975 بکـە ژمارەی تایبەتی کە بۆ خەوبینین تەرخان کراوە. ل 65 .

2 ـ سەرچاوەی پێشوو : ل 63 .

3 ـ لە زۆر شوێنـدا وشــەی (خـود) شوێنی خەوبینن ئەگـرێتـەوە ئەمیش بەگـوێـرەی رست و وتـەوشـوێنـە ئەگـوررێت کە تێدابەکار ئەهێنرێت لە راستیشدا لە قسە کردنی رۆژانەماندا ئەمە شتێکی ئاساییە .

4 ـ ئەم کومیـدیـای خواییـە زۆرەو دوورو درێـژە ئێمـە لێـرەدا لەمـە زیاترمان نەتوانی لە سەری برۆین .

5 ـ ئەوسـا کە هێشتـا کۆمـەڵ کوردەداری لە گەرمیـان و کوێستـان کردندابوو بە دوای ئاژەڵدا هەندێك تازە نیشتە جێ بوبوون (گۆران) یان پێ ئـەووتن کە بە لای کۆمـەڵی یـەکـەمەوە (کـە کوردیـان پێ ئەووتن) . سووك بوون بە جۆریـك کە (گـاڵ) یاخـود هەرزن یان بچانـدایـەو کوردەکـە رانـەکـەی بە شوێنکیدا لێ خورِیایە کە پەڵە هەرزنـەکـە یاخـود گاڵـەکـەی لە سەرە رێگـادا بوایە بێزی نەئەهات رانەکە لابدا بە گۆرانەکەی ئەووت گاڵت وەگوێزە .

6 ـ بە خەلیفـە یونسـی دسکـەرە ناوبـانگی دەرکردبوومن خۆم دیبوم

پیاوێکی کەڵەگەت ریشێکی سووری دوفلیچقانەودەنگێکی گڕی هەبو جوتێك چەکمەی سووری بە سەر شەروال دا هەڵ ئەکێشا کلاوێکی قووچی لە سەر ئەکرد لام وایە خەلیفەی شێخی قەمچی رەش بوو خەلیفە یونس لە نان بدەیی و سواری وقسەی نەستەقدا پیاوێکی پیاوانەبوو چادری دوانزە ئەستوونی قاجاریم هەر لای ئەودیوە ئێستا سەرحەدی کوری لە شوێنیەتی .

7 ـ رشتەی مرواری ـ بەرگی یەکەم . چاپخانەی مەعاریف 1957 ل 25 ـ 29

8 ـ وەك وتمان ئەوسا سەردەمی خێڵ و عێلایەتی وگەرمیان وکوێستان بوو کورد (رحالە) بە چاوێکی سووك سەیری گۆران (حضری ـ مدنی ـ یاخود نیشتەجێ) یان ئەکرد. بە تەواوەتی بە پێچەوانەی ئێستاوە .

9 ـ ئەگەفێ واتا ئەوەرێ ؟ وا دیارە هەردولا بە سەر یەکیانەوە هەبوە بۆیە قسەیی وایان لەگەڵ یەکاکردوە .

10 ـ بەودا کەوا زین درووەو دەرزی ودرەوشەی هەیە وئەیدورێتەوەو بە یەکیەوە ئەلکێنێ واتا بۆی لێك ئەداتەوە وتفسیری خەوەکەی بۆ ئەکات .

11 ـ سەس ساق (سەید صادق) کوری شیخ عیسای بەرزنجی یە کەلەکاتی خۆیدا شێخی ئەوناوەبوە هەر لەوێ وەفاتی کردوە بە سەرگردیکەوە نێژ راوە نزیك شاری (سید صادق)ی ئێستا کە لە سەر ریگای ئوتومۆبێلی بەینی سلێمانی و هەلەبجەیە ومەرکەزی ناحیەی سید صادقە لە سیلمانی

12 ـ بالانبەران ـ (شەخسێکە)لە ناوچەی شارەزوودا خەڵك بە پیرۆزی دائەنین .

13 ـ 14 ـ وردە شاتری وگەلاڵی هەر یەکە لقێکن لە عەشرەتی جاف

15 ـ نیرگسەجار . واتا شوێنی نیرگس شوێنیکە یاخود دەشتێکە لەشارەزوورانزیك دێی دسکەرە .

16 ـ محمود گاوانی : شەخسێکە لە ناوچەی شارەزوورا نزیك دسکەرە

17 ـ گوێلك ـ گوێرەکە .

18 ـ نەجولا .

19 ـ خازە ـ ژنی لالە سەرحەد بووە .

20 ـ قاینەجە دێیەکە لە شارەزوور لە کاتی خۆیدا دێی عیزەت بەگی حمە صالح بەگی جاف بوو جا لەبەر ئەوەی هەوای گەرمە بروا ناکەم توتنی خۆشی تیا پێ بگات .

21 ـ ئەستێ لە ئاسن دروست ئەکرا کە ئەدرێ بە جۆرە بەردیکی تایبەتی دا ئاگر ئەدا پوشو ناوەرۆکی داری گەندەڵە کەوشك ئەبێتەوە ئەخرێتە بەینی بەرذو ئەستێ کە چونکە وشکە زوو ئاگر ئەگرێ جگەرەو سەبیلی پێ دائەگیرسێت .

22 ـ ئەمانە هەرچەندە لە دواییدا هەموو ئەچنەوە سەر عەشرەتی جاف بەلام (منافسە)وبەر بەرەکانی لە ناولقەکانی عەشرەتەکەدا هەبوە لالە خۆی وروغزاییەکانی لەوان بە زیاتر داناوە .

23 ـ واتە زۆر خێراو بە هەڵمەتە .

24 ـ ولاخی رەسەن وچاك ئەوولاخەیە کە لە کاتی غاردا سەرو کلکی بەرزکاتەوە نەك سەری دانەوێنی وکلکی بەرێت بە ناو گەلیا

25 ـ چارەوێ و نۆما هەریەکن .

26 ـ سە لە مەبەستی (سلە)ی عەرەبیە کە لێرەدا پلاوپالێوە .

27 ـ چێشتی شلەیە .

28 ـ مەبەستی حمە پاشای سەرۆکی عەشرەتی جاف و باوکی وەسمان پاشاو مەحمود پاشایە کە کۆشکەکەی لای کەلار لە سەر قەلاکە دروست کردوە .

29 ـ واتا لە سەر ئاوازی مۆسیقا .

30 ـ وسوباسی واتا زەفتیە حمە صالح قائمقام حمە صالح بەگ بابانە کە بە رای حامد بەگی جاف ئەم پیاوە پێش زەمانی لالە سەرحەدبوە .

31 ـ لە راستیشدا مامۆستا سجادی وەستایی بە کار هێناوە لە دارشتنەوەو گێرانەوە ونووسینەوەی خەوەکەدا هەروەها لە دەمە تەقێی بەینی کابرای سەرراج و لالە سەرحەددا .